

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

ВОВКОЧИН Людмила Юріївна

УДК 37.035.6:821.161.2

**ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ МОЛОДІ
У МИСТЕЦЬКО-ЛІТЕРАТУРНІЙ СПАДЩИНІ О. П. ДОВЖЕНКА**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: **доктор педагогічних наук, професор**
Вовк Людмила Петрівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
завідувач кафедри теорії та історії педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
Глузман Олександр Володимирович,
Республіканський ВНЗ „Кримський гуманітарний
університет”, ректор;

кандидат педагогічних наук, доцент
Більченко Євгенія Віталіївна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
доцент кафедри культурології.

Захист відбудеться 8 жовтня 2009 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 5 вересня 2009 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. Д. Сиротюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Важливим і невідкладним завданням утвердження України у світовому просторі є виховання громадян держави: активних, освічених, відповідальних, орієнтованих на забезпечення демократичних основ соборності та незалежності України через засвоєння системи загальнолюдських, національних, особистісних морально-духовних цінностей.

Педагогічний потенціал літератури і мистецтва впродовж тривалого історико-педагогічного процесу розглядався як джерельна база, як засіб, що сприяв національно-культурній ідентифікації, формуванню усталеної системи цінностей особистості.

Професійна, подвижницька діяльність яскравого представника українства Олександра Петровича Довженка на ниві мистецтва, в епіцентрі якого він бачив людину, літературні й публіцистичні здібності, інтуїтивно зорієнтовані на виховання, засвідчили його власне громадянське кредо, яке вже саме по собі може бути зразком педагогічного ідеалу в умовах сучасного державотворення.

Педагогічні ідеї О. Довженка прослідковуються через палітру мистецтва, філософію життя, розуміння ним проблем особи, довкілля і світу. Вони формувалися і трансформувалися в глибокі переконання одночасно зі становленням громадянського світогляду митця. Нині О. Довженка вшановують за мистецьке збагачення педагогічної концепції народної педагогіки, за проектування гуманної особистості, за виведення довкілля в категорію педагогічного інструментарію.

Завдання науково-методологічної конкретизації історії педагогіки як напряму науки означає набуття нею такого статусу, який би з більшою адекватністю відповідав вимогам практики. Серед них учені називають, зокрема, відмову від надуманої академічності історико-педагогічних досліджень, реалізацію викладу „інтелектуально напруженою, сучасною, емоційно схвильованою мовою”. Дослідження виховних ідей, що віддзеркалюються через літературно-мистецьку спадщину епох, сприятиме зростанню і розвитку педагогічного знання в історико-педагогічному континуумі, еволюції побутового педагогічного знання в наукове.

Одним із головних завдань та пріоритетних напрямів пошуку є історико-педагогічне дослідження української системи виховання, формування в молоді громадянськості як інтегративної властивості особистості.

Концептуальні засади громадянського виховання обґрунтовані в дослідженнях учених-педагогів: І. Беха, А. Бойко, М. Боришевського, П. Ігнатенка, П. Кононенка, А. Кузьмінського, В. Кузя, В. Сластьоніна, О. Савченко, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського; національний концепт проблеми громадянського виховання в мистецькій спадщині і діяльності О. Довженка розкрито через залучення ідей філософських джерел (В. Андрущенко, Т. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень) та вчених і діячів освітнього процесу XIX – XX ст. (Г. Ващенко, М. Грушевського, М. Драгоманова, М. Костомарова, П. Куліша, І. Огієнка, С. Русової, С. Сірополка, Я. Чепіги, Т. Шевченка, І. Ющишина та ін.). У дослідженнях А. Капської, В. Омеляненка, Ю. Руденка, К. Чорної розглядаються концептуальні положення виховання молоді. В історико-педагогічному контексті ця проблема співзвучна

дослідженням Є. Більченко, Н. Дем'яненко, М. Євтуха, С. Золотухіної, І. Кучинської, Н. Побірченко та ін. Формування громадянських якостей у процесі професійної підготовки вчителя розглядають В. Василенко, О. Глузман, О. Дубогай, Г. Падалка, Л. Прокопенко, О. Шевнюк, О. Шпак, О. Щолокова та ін. Проблему доповнюють ідеї істориків педагогіки (Л. Вовк, Н. Гупан, В. Курило, О. Сухомлинська, П. Усатенко, М. Ярмаченко) щодо структурно-логічної побудови історико-педагогічного матеріалу, адекватного використання понятійно-термінологічного апарату, що співвідноситься з предметом дослідження.

Вивчення високохудожньої, ціннісно-виваженої і водночас громадянсько спрямованої творчості українських митців у контексті педагогічного процесу сприятиме об'єктивності і цілісності історико-педагогічного дослідження розвитку педагогічних знань, спрямованості на формування громадянськості молоді.

В освітній діяльності і педагогічній спадщині представників вітчизняної науки акцентувалось на виховному потенціалі пам'яток народної культури, зокрема літературних джерел, у яких репрезентовані кращі зразки формування та вияву громадянськості українців. Проте аналіз педагогічної практики свідчить, що до цього часу недостатньо приділялася увага формуванню громадянського потенціалу засобами мистецтва. Педагогічна думка українських митців не виокремлювалася, не систематизувалась як окремий впливовий імператив науково-педагогічного розвитку, а в певні історичні періоди не тільки не була зреалізована, а навіть не допускалась до вчителя, вихователя.

Творчість О. Довженка як всесвітньо відомого кінорежисера, письменника широко висвітлена в дослідженнях мистецтвознавців, літературознавців, культурологів. Так, відомими є дослідження Р. Корогодського, Ю. Кочергана, І. Кошелівця, М. Куценка, С. Плачинди, О. Поляруша, Є. Сверстюка, І. Семенчука та ін. Проте недостатньо дослідженими донині залишаються педагогічно орієнтовані тенденції та ідеї творчості і діяльності, мистецько-громадянський доробок О. Довженка з погляду суспільно-педагогічної значущості та доцільності використання у процесі виховання поколінь. Зауважимо, що це на фоні широкого спектру мистецьких праць і доробок, присвячених проблемам громадянського виховання, виконаних на міждисциплінарному рівні.

Актуальність проблеми формування громадянськості та недостатність уваги до осмислення педагогічного спрямування творчості О. Довженка і використання її в сучасному педагогічному процесі підготовки вчителя зумовили вибір теми дослідження **„Проблема формування громадянськості молоді у мистецько-літературній спадщині О.П. Довженка”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно з планом наукових досліджень кафедри теорії та історії педагогіки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького та є складовою держбюджетної теми „Інтенсифікація едукаційного процесу в закладах освіти на засадах комплексного використання педагогічних технологій” (реєстраційний № 0102U007103). Автором розроблені та апробовані рекомендації щодо впровадження потенціалу громадянськості через залучення досвіду діяльності українських митців у процесі виховання молоді.

Тема затверджена Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 1 від 30 серпня 2004 р.), узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 10 від 21 грудня 2004 р.).

Мета дослідження полягає у виявленні, систематизації та обґрунтуванні напрямів практичної реалізації домінантних педагогічних ідей творчої спадщини О. Довженка, спрямованих на формування громадянськості молоді.

Відповідно до мети визначено такі **завдання**:

- дослідити зміст і напрями громадянського виховання в історії освіти і педагогічної думки; виявити структурно-змістову характеристику громадянського виховання як провідної категорії історико-педагогічного дослідження; конкретизувати сутність поняття „громадянськість” та його складових відповідно до окресленої проблеми;

- використовуючи систему засобів історико-педагогічного пошуку, які разом із фактологічними розкривали б персоніфікований, суб’єктний план дослідження, проаналізувати становлення світогляду О. Довженка як громадянина і митця в контексті формування соціально-педагогічного ідеалу особистості;

- систематизувати виховні ідеї мистецької спадщини та діяльності О. Довженка відповідно до обґрунтованої моделі громадянськості;

- визначити педагогічні чинники системного використання ідей громадянськості творчості О. Довженка на різних етапах неперервної освіти.

Об’єкт дослідження: педагогічний потенціал мистецько-літературної спадщини і діяльності О. Довженка.

Предмет дослідження: змістово-педагогічна спрямованість творчого доробку і подвижницької діяльності О. Довженка на формування громадянськості молоді.

Методи дослідження. У процесі роботи над темою були використані такі методи: ретроспективний та системний аналіз становлення й розвитку феномену громадянськості в діахронічному аспекті з метою дослідження теоретичних засад формування громадянської самосвідомості О. Довженка; персоналістично-біографічний – для висвітлення індивідуальних характеристичних рис особистості й творчості О. Довженка; хронологічний – для визначання етапів становлення громадянського світогляду митця та співвідношення з історією соціально-освітнього розвитку; методи співставлення і систематизації як засобів інтерпретування смислових феноменів творів – для з’ясування змісту і напрямів громадянського виховання молоді; елементи пошукового методу – для систематизації й узагальнення матеріалів із метою формулювання висновків.

Джерельна база дослідження – філософські, педагогічні, психологічні, літературознавчі, соціологічні праці, творча та епістолярна спадщина О. Довженка. Почерпнуто цінний матеріал з наукових праць та спогадів сучасників О. Довженка: М. Бажана, О. Гончара, Солнцевої, Ю. Яновського та ін.; вивчено праці з проблем історії соціальної філософії, історії педагогіки, методології та теорії педагогіки; опрацьовані журнальна й газетна хроніки, сучасні дисертаційні дослідження, мемуарна література. У процесі дослідження використовувались матеріали та рукописні фонди Національної бібліотеки ім. В. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України,

Сосницького літературно-меморіального музею О. Довженка, фонди Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДАВО), Центрального державного архіву мистецтва і літератури України (ЦДАМЛ).

Наукова новизна й теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

- *вперше здійснено комплексне вивчення педагогічно спрямованої спадщини та суспільно-педагогічної і громадської діяльності О. Довженка з метою визначення системного підходу щодо використання творчості у вихованні молоді; конкретизовано соціально-педагогічну сутність поняття „громадянськість” як складного утворення індивідуальної і суспільної свідомості; з’ясовано педагогічні чинники ефективності використання спадщини О. Довженка в системі неперервної освітньо-виховної роботи з формування особистості; проаналізовано феномен громадянського виховання в аспекті інтеграції впливу різних чинників на формування особистості; обґрунтовано педагогічні ідеї, тенденції творів О. Довженка щодо формування громадянськості та його особисту сподвижницьку діяльність як складову громадянського педагогічного руху ХХ ст. за утвердження цінності особистості; визначено взаємозалежність історико-педагогічного напрямку виховних педагогічних ідей і тенденцій мистецтва в парадигмі загальнонаукових знань і соціально-педагогічної практики;*
- *введено у науковий обіг архівні та літературні джерела щодо використання мистецьких і літературних праць у процесі реалізації концепції громадянського виховання, педагогічного краєзнавства, людинознавства;*
- *подальшого розвитку набули положення щодо структурування змісту, спрямовуючих ідей про громадянське виховання в історії освіти через залучення, зокрема, мистецько-літературних джерел та положення щодо можливості використання мистецьких ідеалів і особистого прикладу громадянськості в системі формування виховних цінностей молоді.*

Практичне значення одержаних результатів полягає в систематизованому відборі та актуалізації творчої спадщини О. Довженка стосовно утвердження ідеї громадянськості особистості. Фактичний матеріал представлений автором у навчально-методичному посібнику „Творчість О. П. Довженка – невичерпне джерело формування громадянської гідності молоді” (2005 р.). За результатами дослідження змодельована система роботи з реалізації громадянських ідей О. Довженка у практиці роботи шкіл Черкаської області. Розроблено й апробовано модуль „Творчість та діяльність українських митців у вирішенні проблем громадянського виховання” у контексті інноваційної дисципліни „Шкільний курс „Громадянська освіта: основи демократії” та методика його викладання”, який читається на курсах підвищення кваліфікації учителів суспільствознавчих та дисциплін гуманітарного циклу.

Матеріали дослідження можуть бути використані у подальшому забезпеченні теоретико-методологічного, інтегративного змісту під час викладання курсів педагогіки, історії педагогіки, філософії освіти, українознавчих дисциплін, етики, естетики; у написанні курсових та дипломних проектів студентами вищих навчальних закладів педагогічного та мистецько-історичного спрямування. Отримані висновки

відкривають можливості до подальшого дослідження умов та можливостей формування громадянських вартостей особистості через мистецько-художні засоби та на прикладі подвижництва окремих персоналій історії.

Результати дослідження впроваджено в систему підготовки майбутніх педагогів у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького (довідка № 953/01-11 від 11 червня 2008 р.), Кіровоградському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка (довідка № 1047 від 30 жовтня 2007 р.), Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини (довідка № 1254/01 від 18 жовтня 2007 р.), Черкаському медичному коледжі (довідка № 397 від 23 листопада 2006 р.), Черкаській міській гімназії № 9 (довідка № 149 від 21 листопада 2006 р.), у роботі з підвищення кваліфікації освітян при Черкаському обласному інституті післядипломної освіти педагогічних працівників (довідка № 01-06/468 від 16 листопада 2006 р.) та Черкаської державної обласної телерадіокомпанії „Рось” для підготовки циклу теле- і радіопередач з проблеми формування громадянськості особистості (довідка № 460/01-10 від 10 жовтня 2007 р.).

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження відображені у доповідях і виступах, які оприлюднені на таких *Міжнародних наукових конференціях*: Другі та Треті Ірпінські міжнародні науково-педагогічні читання „Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти” (м. Ірпінь, 2004, 2005), „Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм: проблеми теорії і практики підготовки вчителя-вихователя-викладача” (м. Київ, 2005), міжнародний конгрес „Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі” (м. Черкаси, 2005), міжнародна гіпермедійна конференція „Активізація креативного потенціалу майбутнього педагога: теорія і практика” (м. Полтава, 2006), Міжнародна науково-практична конференція „Формування професіоналізму майбутнього фахівця в контексті вимог Болонського процесу (м. Одеса, 2008); *Всеукраїнських наукових конференціях*, а саме: Треті Всеукраїнські педагогічні читання „Шляхи реалізації ідеї дитиноцентризму в контексті гуманістичної педагогіки О.А. Захаренка” (м. Черкаси, 2005), Четверті Всеукраїнські науково-практичні читання, присвячені педагогічній спадщині К.Д. Ушинського (м. Одеса, 2006), „Педагогічна освіта України: національні традиції та європейські інновації” (м. Київ, 2006), Всеукраїнська науково-практична конференція „Методи і засоби забезпечення інноваційності едукативного процесу в закладах освіти” (м. Черкаси, 2008).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дослідження висвітлені в 21 науковій і навчально-методичній одноосібній публікації, з них 1 навчально-методичний посібник; 9 статей опубліковано у фахових наукових виданнях, 3 статті – у збірниках наукових праць; 8 статей – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій різних рівнів.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, висновків, додатків, списку використаних джерел (240 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 228 сторінок, основний зміст дослідження викладено на 185 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, розкрита актуальність і доцільність її розробки, визначені мета, завдання, об'єкт, предмет дослідження, охарактеризовані методи та джерельна база дослідження, висвітлена наукова новизна, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, наведені відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі **„Історико-теоретичні основи формування громадянськості”** розглянуті питання формування громадянськості як пріоритетного напрямку системи сучасного українського виховання; на основі вивчення та узагальнення філософських, історико-педагогічних, літературознавчих джерел здійснений аналіз досвіду впровадження громадянського виховання в ретроспекції становлення державності та громадянського суспільства; розкрита ідея формування громадянськості молоді в рецепції авторів теоретико-методологічних засад сучасності.

У розділі констатується, що проблема громадянського виховання молоді стала об'єктом особливої уваги та обговорення в сучасному українському суспільстві, темою наукового пошуку серед педагогічної громадськості. В історії педагогіки прослідковуються системність і постійність поглядів українських прогресивних діячів-педагогів на громадянське виховання. Це зумовлено соціальним замовленням сформуванню молодого покоління громадян з розвиненим почуттям громадянської відповідальності та гідності, правовою самосвідомістю, демократичністю поглядів і переконань. У компетенції саме таких особистостей розбудова України, що конституційно закріпила за собою статус демократичної, правової, незалежної держави. Визначено, що педагогічний фактор є вирішальним у набутті рис громадянськості, оскільки саме через загальноосвітні навчально-виховні заклади відбувається становлення всього підростаючого покоління.

На основі аналізу досліджень з питань формування громадянськості розкрито багатоаспектність поняття „громадянськість”, форми, методи, засоби виховання цього феномену. Виявлено як спільні підходи до розв'язання проблеми, так і суттєві відмінності, зумовлені національною специфікою, традиціями, рівнем демократизації суспільства тощо.

Простежуючи еволюцію розв'язання проблеми громадянськості та громадянського виховання на різних етапах історичного розвитку людства, з'ясовано, що прогресивні представники світових і вітчизняного суспільств уважали формування громадянськості структуротворчою основою виховання наступних поколінь.

Становлення національної та громадянської свідомості в Україні починається вже в Київській Русі, проте повно й системно складові українського громадянсько зорієнтованого виховання викристалізувалися у період козаччини (суверенність України, свобода окремої людини, потреба й уможливлення кожного до захисту рідної мови, освіти, культури, віри). З кінця XVI ст. вирішальну роль в утвердженні ідеї української державності, громадянської самосвідомості відігравали братства та створені ними школи. Яскравим зразком вияву

громадянськості була діяльність і науково-педагогічна спадщина П. Могили, інших представників духовної та інтелектуальної еліти України XVIII ст.: І. Борецького, І. Галятовського, І. Гізеля, П. Гулака-Артемівського, М. Смотрицького, С. Полоцького, Ф. Прокоповича, Є. Славинецького, гетьманів Б. Хмельницького, І. Самойловича та ін.

Система педагогічних поглядів філософа-просвітителя XVIII ст. Г. Сковороди пройнята ідеями громадянськості та народності, формування у підростаючого покоління рис національної та всепланетарної свідомості.

У період українського національного відродження були об'єднані ідеєю патріотизму, українобудування діяльність і творчість таких прогресивних громадсько-політичних, літературних діячів, представників педагогічної думки, як Б. Грінченко П. Гулак, Леся Українка, Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш та ін.

Умови життя українського народу в кінці XIX – початку XX ст. визначили в інтелектуальної еліти України того періоду чіткість національно свідомої позиції й тверде переконання в тому, що розквіт українського шкільництва, освіти й науки, педагогічної й національної культури, становлення громадянської ідеї можливі тільки в умовах самостійної Української держави (В. Винниченко, М. Грушевський, І. Огієнко, Д. Дорошенко, С. Русова та ін.).

У спадщині та діяльності прогресивних педагогів XX ст. Г. Ващенко, А. Макаренка, В. Сухомлинського, І. Ткаченка, О. Захаренка чітко простежується ідея формування громадянськості молоді та важливості громадянського виховання в системі всебічного розвитку гармонійної, національно свідомої особистості. Створена ними гуманістична педагогіка утверджує істинність доброти, толерантності, проголошує рівноправні та взаємоповажні стосунки між людьми, ґрунтується на положенні про безумовну цінність людини, її індивідуальну свободу і гідність, що є стержнем політичних, соціальних, духовно-моральних громадянських педагогічних цінностей демократичного суспільства.

Для розуміння сутності громадянськості як глобального філософсько-соціально-психологічного та педагогічного феномену це поняття означене через аналіз джерел з різних наук. Громадянськість як категорія культурно-історична, соціальна та освітня вмщує у собі, як мінімум, три ключові проблемні поля: співвідношення „внутрішнього” і „зовнішнього”, індивідуального та колективного, особистісного та суспільного чинників формування соціально активної людини.

Так, у багатьох гуманітарних науках під громадянськістю розуміється інтегративна якість особистості, яка дає можливість людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною (С. Гончаренко, Л. Озадовська, Н. Поліщук та ін.).

У філософському трактуванні наголос робиться на морально-етичному аспекті громадянськості, на наближенні свідомості суспільства до розуміння таких життєво важливих ідеалів, як відповідальність, гідність, гуманність, совість тощо (Л. Архангельський, Л. Беляєва, Е. Ільєнков, А. Титаренко).

У педагогічній науковій літературі громадянськість розглядається як комплекс соціально значущих якостей особистості, інтегративна особистісна

властивість, що визначається високим рівнем моральної та правової культури (І. Бех, М. Боришевський, Р. Гутова, О. Сухомлинська та ін.).

На основі аналізу та узагальнення наведених вище тверджень нами запропоноване власне бачення феномену громадянськості як світоглядно-психологічної характеристики особистості, що формується у контексті засвоєння нею загальнолюдських та національних духовно-моральних цінностей.

Ретроспективний аналіз дослідження проблеми громадянськості особистості дає можливість стверджувати, що це багатокomпонентний процес, спрямований на формування таких складових, як: національна свідомість, патріотизм, готовність виконувати свої громадянські обов'язки, громадянська гідність, глибока пошана до рідної мови, волелюбність, толерантність; знання і розуміння історії свого народу; сприйняття та реалізація в практичній діяльності загальнолюдських, національних, моральних цінностей тощо.

На етапі проголошення декларації про широку демократизацію освіти і виховання важливість виділення означених складових системи формування громадянськості зумовлює розширення бази дослідження цього питання. Серед чинників, що цілеспрямовано впливають на формування громадянськості як інтегративної властивості особистості, виокремлюється діяльність і творчість видатних персоналій. Соціокультурні детермінанти, взяті в їх історичній динаміці, визначають і особливості виховних цілей, шляхи, способи їх реалізації. Особистість О. Довженка – громадянина-митця, натхненника педагогічно зорієнтованої ідейності, його подвижницька діяльність і творча спадщина є невичерпним джерелом виховання нової генерації української молоді, відповідальної за розбудову своєї держави.

У другому розділі **„Концептуальність і тенденції громадянськості в творчій спадщині та діяльності О. П. Довженка”** проаналізовані соціокультурні умови становлення особистості О. Довженка як письменника-громадянина; розкриті громадянські мотиви творчості митця на основі аналізу його мистецько-художніх творів; систематизовані виховні ідеї мистецької спадщини та діяльності О. Довженка, що стало підставою до обґрунтування моделі громадянськості.

Визначені першоджерела формування світогляду О. Довженка: мальовнича краса придеснянської природи, виховання в сім'ї, вплив народного середовища, в якому з дитинства засвоювалися звичаї, традиції українського народу, розвивалися людяність, духовність письменника.

Розвиток світогляду О. Довженка співвідноситься з часом, коли найвидатніші діячі української культури кінця ХІХ – початку ХХ ст. оцінювали внесок в освіту, культуру попередніх генерацій, усвідомлюючи себе їх спадкоємцями. На формування художньо-громадянського світобачення подвижника О. Довженка вплинула атмосфера державного і культурного відродження України 1920-х років, а також реалії подальшої негативної їх трансформації в 30-ті роки ХХ ст.

Вивчення життєвого шляху О. Довженка засвідчило, що беручи активну участь у громадсько-політичному житті держави, він пізнавав істинність громадянськості, патріотизму, людинолюбства „зсередини” різних прошарків суспільства, належачи до них у певні періоди свого життя. Проте у своїй

творчості він акцентував увагу на аналізі почуттів патріотизму, відповідальності, громадянськості, людської гідності, людяності, чесності, порядності. Герої, наділені такими духовно-моральними якостями, саме і є джерелом громадянського виховання учнівської молоді в сучасних умовах. Інтереси О. Довженка до людини, її громадянського ідеалу, потреби впливати на його формування зростають разом із розширенням світогляду подвижника, ідеї жити для людей, оберігати їх від деформаційних впливів ідеологізованого оточення.

Проблематика творів О. Довженка різноманітна і має глибоке філософсько-педагогічне підґрунтя. Із цієї позиції був здійснений відбір та класифікація літературних творів О. Довженка, вивчався вплив самої постаті письменника на учнів, колег, широкий загал його шанувальників. „Світ та людина в ньому”, „вибір мети життя”, „сєнс життя і праці” – головні ідеї, які співставляються, синтезуються митцем, поєднуючи особистісне і загальнолюдське. Герої його творів керуються національними інтересами, визначають сєнс свого життя в усвідомленні національної честі і гідності, підготовці до подолання життєвих труднощів, захисті рідного народу і країни, відродженні вільного і незалежного життя. Уже в перших своїх кінокартинах („Звенигора”, „Земля”) О. Довженко засвідчив свідому громадянську позицію, глибоко національну спрямованість власного світогляду.

На підставі вивчення та аналізу творів письменника зроблений висновок, що найбільш яскраво громадянська тематика відображена у воєнний період творчості О. Довженка, в кінопрозі та безпосередніх виступах митця перед бійцями на фронті. Він одним із перших у філософсько-педагогічному аспекті осмислює причину таких вчинків, як: зрада і кара (оповідання „Відступник”, „Незабутнє”, кіноповість „Україна в огні”): відсутність громадянськості, національний нігілізм, повна занедбаність громадянсько-патріотичного виховання, а тому і відсутність громадянської самоідентифікації українців – саме ці обставини зумовили легкість асиміляції, зради Батьківщині. Однак разом з тим митець акцентує увагу, що війна стала рубежем, що перетворює народ, змушує його консолідуватися, проявити найкращі риси національного характеру.

Виокремлено ідеї та тенденції громадянського виховання післявоєнних кіноповістей „Зачарована Десна” і „Поєма про море”, у яких чітко проглядає мотив любові та, водночас, стурбованості й відповідальності митця за долю своєї Землі, рідної України. Як засвідчує аналіз цих творів, серед життєвих принципів О. Довженка домінантними залишаються людяність і доброта, а визначальні проблеми: збереження духовності, пам’яток старовини, охорона архітектурних споруд, формування відповідного ставлення молоді до культурно-історичних цінностей, – сформульовані як пріоритетні завдання громадянського виховання.

Вивчення та аналіз щоденників О. Довженка засвідчили його чітку громадянську позицію та основу подвижницької діяльності як найвищий вираз патріотизму, мужності, відповідальності, гуманізму; ціннісне сприйняття світу.

Проведене дослідження творчої спадщини О. Довженка, його життєвої позиції дає можливість стверджувати, що вони мають ще не використаний потенціал пізнавально-емоційного впливу на формування громадянськості молоді в умовах українського державотворення. Йдеться про структуру громадянськості як

інтегративної сукупності пізнавального, емоційного та поведінкового компонентів, що включає: громадянську самосвідомість; громадянську гідність; почуття громадянської відповідальності; громадянський обов'язок; громадянську мужність.

Таким чином, актуалізована педагогічна проблема системного використання творчої спадщини О. Довженка в організації цілеспрямованого виховання молоді.

У третьому розділі „Творчість О. П. Довженка в системі формування громадянських ідеалів молоді” проаналізовані педагогічні погляди О. Довженка, розкрита його позиція щодо ролі вчителя в суспільному житті, який організовує і спрямовує процес громадянського виховання учнів; визначені педагогічні чинники системного використання літературно-мистецької спадщини О. Довженка в системі формування громадянськості молоді.

Вивчено біографічні відомості про митця, які становлять значний інтерес для вирішення поставленого завдання дослідження. Педагогічний талант О. Довженка на посаді викладача Київського кіноінституту (30-ті рр. ХХ ст.) виявлявся у виборі цікавих та різноманітних тем для занять, пов'язаних не лише з режисурою, а й з історією, архітектурою, живописом. Як професор ВДІК(у), О. Довженко з уважністю ставився до запитань студентів, охоче радив, як краще виконати задану роботу, давав серйозні й відповідальні доручення, – на рефлексивному рівні виявляв знання основ педагогічної майстерності.

Ідеал учителя, за О. Довженком, це „народний” учитель, який є зразком і предметом наслідування для дитини, достойний, авторитетний, пошанований батьками. Проте, слід зазначити, таке розуміння ідеалу не завжди співвідноситься з реальним станом речей; із місцем, яке визначає для вчителя державна ідеологія з наявною обмеженістю педагогічної та громадянської ініціативи. О. Довженко виступав проти „принизливого” становища учительства в державі, вимагаючи відразу після війни категорично змінити всю систему шкільного і дошкільного виховання, надати їй пріоритетного державного значення. Адже саме учитель, педагог є носієм громадянськості через особисту позицію та професійну діяльність.

Акцентовано увагу на аксіологічні смисли українства, патріотизму, громадянськості та їх відокремлення від ідеологічно зорієнтованих освітньо-виховних цінностей. Ця ідея є актуальною і в сучасних умовах розбудови незалежної Української держави, зміни ціннісних орієнтирів, актуалізації проблеми громадянського виховання, зокрема засобами художньої літератури, прикладом діяльності визначних постатей національної української культури.

Аналіз навчально-методичної документації, яка визначає зміст і послідовність вивчення літературних творів О. Довженка в школі, засвідчує відсутність системи у використанні суспільно-літературної спадщини митця, зокрема з метою громадянського виховання. Так, у програмі з української літератури для загальноосвітніх навчальних закладів на вивчення творчості О. Довженка відводиться незначна кількість годин, що спричиняє поверхове, фрагментарне ознайомлення з особистістю і творчістю митця. Прослідковано, що позакласна виховна робота, її зміст, форми, а також методи визначаються вчителем або класним організатором стихійно, безсистемно.

Критичний аналіз стану вивчення творчої спадщини О. Довженка, обґрунтування обраної моделі формування громадянськості дали можливість визначити педагогічні чинники системного використання художньо-виховного потенціалу творів митця в практиці навчально-виховної роботи сучасної школи. По-перше, це реалізація принципів використання творчої спадщини митця з метою формування громадянськості особистості, а саме:

1) пріоритетність української національної ідеї у вихованні, що постає з громадянсько-державних вимог, закріплених у Конституції України, Національній доктрині розвитку освіти щодо формування громадянина України;

2) етнізація, що передбачає наповнення виховання спрямованим на формування національної свідомості і національної гідності змістом, відчуття належності до свого народу, його культури, формування національної ментальності, зокрема через вивчення кращих зразків української художньої літератури;

3) гуманізм, що у контексті громадянського виховання означає пріоритетність ідеї вільного творчого розвитку особистості, співвідношення освітніх вимог із можливостями і природними здібностями дитини;

4) неперервність – вивчення художньо-мистецької спадщини О. Довженка протягом всього періоду навчання в школі. Йдеться про забезпечення системи і логіки реалізації завдань громадянського виховання, а також координацію завдань для роботи в класі і в позакласні години;

5) культуровідповідність – розкриття культурних надбань українського народу через внесок О. Довженка в національну та світову культуру, зокрема формування громадянської культури особистості;

6) активність і самодіяльність учнів у навчально-виховному процесі, використання активних емоційно-забарвлених методів впливу на учнів, організація їх практичної суспільно корисної діяльності;

7) врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів при визначенні змісту, форм, методів, засобів роботи з літературними творами митця.

Вивчення досвіду роботи шкіл з використання художньо-мистецької спадщини О. Довженка засвідчило, що модель та сформульовані принципи визначають підходи до організації виховної роботи з учнями як чинники громадянського виховання. Це, перш за все, конкретні умови школи, яка презентує гуманістичну діалогічну модель діяльності, що забезпечує співробітництво і взаєморозуміння між учителем і учнями. На змістовому рівні – надання більшої ваги предметам соціально-гуманітарного циклу, широкий вибір альтернативної літератури, активна робота вихованців у проблемних гуртках, об'єднаннях за інтересами, у студіях у позанавчальний час; на функціональному рівні – запровадження новітніх технологій виховання, методів активної творчої діяльності учнів.

Нами представлена організаційно-функціональна модель роботи з учителями, учнями, батьками з використання творчої спадщини О. Довженка щодо питань громадянського виховання. Це система, яка включає тематичні лекції, семінари, а також упровадження авторського модуля „Творчість та діяльність українських

митців у розв'язанні проблем громадянського виховання” у контексті спецкурсу, що читається для вчителів Черкаської області, які проходять навчання на курсах підвищення кваліфікації вчителів. Друга структурна складова – робота з учнями. Серед конкретних форм організації виховної роботи найбільш ефективними є: читацькі та глядацькі конференції за художньо-мистецькими творами О. Довженка; пошуково-краєзнавча робота, пов'язана з проведенням екскурсій по місцях життя і діяльності митця; тематичні вечори за творами громадянської спрямованості О. Довженка – творчі конкурси, рольові ігри, вечори, присвячені видатній постаті української культури; зустрічі з фахівцями в галузі довженкознавства тощо. Третьою складовою є робота з батьками та громадськістю. Наслідуючи кращі традиції організації педагогічного просвітництва батьків, організований постійно діючий лекторій з питань громадянського виховання, де, зокрема активно використовується творча спадщина О. Довженка. Модель цієї різновекторної роботи зображена на рис. 1.

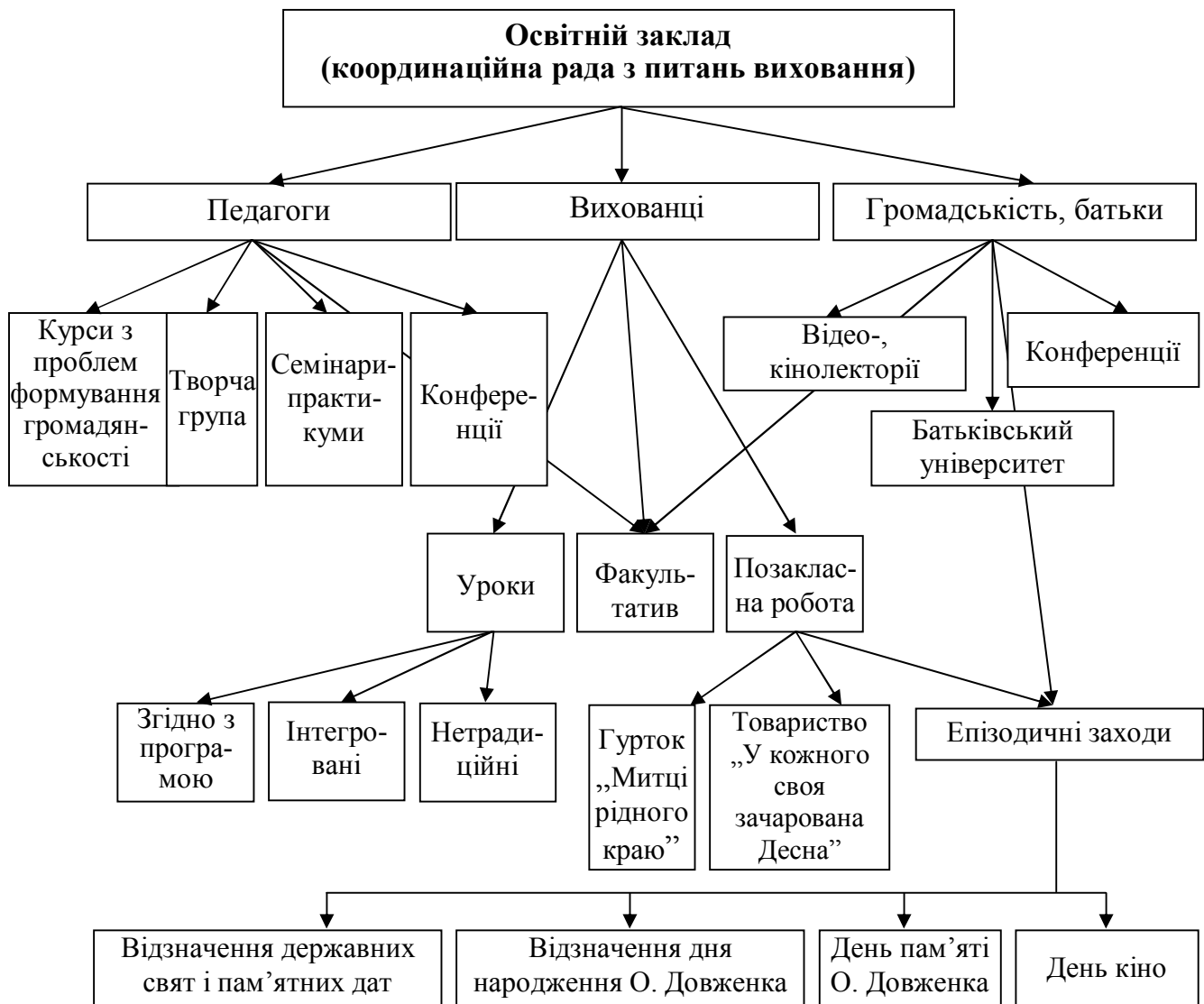

Рис. 1. Структурно-функціональна модель формування громадянськості молоді за творчістю О. Довженка

Таким чином, проведений аналіз художньо-мистецької спадщини О. Довженка засвідчує, що потенційні можливості її впливу на формування громадянськості молоді знаходяться у прямій залежності від рівня теоретико-практичного забезпечення відповідної роботи.

ВИСНОВКИ

У дисертації виявлено, систематизовано та обґрунтовано напрями практичної реалізації домінантних педагогічних ідей творчої спадщини О. Довженка, спрямованих на формування громадянськості молоді. На прикладі творчості і діяльності митця доведено, що формування громадянськості молоді в історії вітчизняного освітньо-виховного простору не вичерпувалося суто педагогічним впливом загальноосвітньої школи. В умовах навіть деструктивних ідеологічних впливів громадянськість учителя і молоді вбирала в себе кращі зразки відданості, патріотизму, любові до землі, до народу, людяності із невичерпного джерела літератури і мистецтва.

Результати проведеного дослідження підтвердили правомірність постановки проблеми, засвідчили ефективність розв'язання визначених завдань та стали підставою для формулювання таких висновків.

1. Дослідження змісту і напрямів громадянського виховання в Україні в різні історичні епохи й періоди становлення державності, складність та неоднозначність цього процесу дало змогу діалектично дійти висновку, що формування громадянськості молоді є однією з найактуальніших теоретико-практичних проблем педагогіки, яка недостатньо досліджена з урахуванням багатofакторності впливів виховного процесу на соціалізацію молоді, формування її свідомої громадянської позиції.

Узагальнено погляди прогресивних представників різних соціально-економічних формацій, які вважають, що громадянське виховання є структуротворчою основою формування наступних поколінь.

Історико-педагогічний аналіз дав змогу визначити сутність поняття „громадянськість” на основі вивчення його генези на різних етапах розвитку людської цивілізації.

Запропонована авторська конкретизація громадянськості як складного утворення індивідуальної і суспільної свідомості, що на високому рівні громадянської вихованості особистості сприяє усвідомленню національних та загальнолюдських цінностей, об'єднує її духовну, когнітивну, емоційно-почуттєву, поведінкову сфери через потребу служіння Батьківщині практичною діяльністю. У генералізованому плані це – етнічне, національно-патріотичне, громадянсько-державне самоусвідомлення, що вимагає визначення основних чинників формування цих якостей на різних етапах вікового та індивідуального розвитку особистості.

Таким чином, громадянин – це людина, яка усвідомлює себе часткою нації і свою долю не відділяє від долі нації; є причетною до свого етносу; має розвинену

громадянську самосвідомість, активну суспільно-політичну та громадянську позицію; відчуває потребу зробити власний внесок у справу становлення незалежної держави.

Формування цих якостей передбачає цілеспрямоване використання різних засобів впливу на особистість школяра, у тому числі визначних творів літератури і мистецтва, які є складовими змісту гуманітарної освіти та виховання.

Виявлено, що практика ідеї громадянського виховання, яка набула пріоритету в епоху незалежності, не може задовольняти потреби суспільства без реального включення педагогічного змісту літератури і мистецтва.

2. У ході дослідження визначено етапи становлення світогляду О. Довженка як громадянина і митця:

I етап – дитинство: вплив близького оточення (батьки, пращури, їх стосунки між собою, ставлення до дітей), мальовничої придеснянської природи, національних філософсько-естетичних традицій через мамині колискові, народні пісні, звичаї, обряди; фізична праця на рідній землі;

II етап – юність: пошуки свого місця у житті, природні якості: волелюбність, цілеспрямованість, постійне бажання боротися і жити, зокрема завдяки вивченню і розумінню національної історії, релігії;

III етап – творче становлення: віра у комуністичні ідеали, їх проповідування через творчість; діяльність у кіноіндустрії як режисер, сценарист, актор, педагог-викладач; кристалізація якостей характеру, світогляду, серед яких патріотизм, громадянська відповідальність, людська і громадянська гідність, людяність, чесність, порядність;

IV етап – зрілість: розчарування у справедливості існуючого ладу, переосмислення цінностей за тоталітарного режиму, його антинародній політиці, наслідками якої стали закріпачення колгоспників, низький рівень загальної культури, свавілля над творцями мистецтва, масове знищення людей та довкілля.

Охарактеризовано особливості виразу громадянської самосвідомості О. Довженка, а саме: національна спрямованість характеру письменника, патріотизм і відповідальність за долю України, громадянська мужність визнати причини бід і страждань українського народу, громадянська гідність, людяність, громадянська чесність. Це чітко відбито в оцінці митцем громадянсько-патріотичного виховання молоді, відсутності громадянської самоідентифікації українців, ставленні до вивчення української мови, у критичних висловлюваннях на адресу керівництва держави.

3. На основі аналізу мистецько-літературної спадщини О. Довженка систематизовано провідні виховні ідеї митця. Особливо слід наголосити на таких виразних складових громадянськості, як: громадянська самосвідомість, громадянська гідність, громадянський обов'язок, почуття громадянської відповідальності, громадянська мужність, – риси, які й нині не втрачають своєї актуальності у час державотворчих процесів на теренах України.

На відміну від існуючих у суспільстві тенденцій, коли сутність людини трактувалась як сукупність усіх суспільних відносин, мистецько-педагогічні ідеї

О. Довженка орієнтують учителя і науковця вивчати і „відображувати” в педагогіці реальне життя, а не абстрактні, надумані офіційні парадигми сучасного і майбутнього суспільства.

За результатами дослідження представлена модель формування громадянськості за творами О. Довженка, показаний їх виховний потенціал. Оригінальність моделі полягає у змістовому наповненні художньо-мистецьким матеріалом виховної роботи, який за відповідних технологічних підходів забезпечуватиме вплив на інтелектуальну, почуттєво-емоційну, вольову, поведінкову сфери особистості, формуючи її громадянські якості. Обґрунтовано, що формування молоді в кінці ХХ – поч. ХХІ ст. оновлюється, віддзеркалюючи надбання філософсько-соціального, історико-педагогічного, літературознавчого напрямів науки, зокрема аксіологічної, акмеологічної, педагогічної основ творів О. Довженка.

4. Виходячи зі структури громадянськості особистості, актуалізації проблем виховання громадянина, визначено педагогічні чинники системного використання громадянських ідей творчої спадщини та діяльності О. Довженка на різних етапах неперервної освіти. По-перше, це реалізація принципів вивчення творчої спадщини О. Довженка: пріоритетності української національної ідеї у вихованні, етнізації, гуманізму, неперервності, культуровідповідності, активності і самодіяльності учнів, урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів та ін.

По-друге, за результатами дослідження змодельована система роботи з реалізації громадянських ідей О. Довженка. Ця модель має таку структуру: робота з педагогами-вихователями; з молоддю (вихованцями); з батьками, громадськістю. Змістове наповнення кожної структурної складової забезпечує ефективне використання мистецько-літературної спадщини О. Довженка у формуванні громадянськості молоді.

Вивчення порушеної проблеми дає змогу висловити думку, що талант художнього зображення громадянських якостей митцем у поєднанні з педагогічною майстерністю їх розкриття у реальному педагогічному процесі є умовою забезпечення інтелектуального, емоційно-почуттєвого впливу на формування особистості молоді, зокрема громадянськості особистості. Громадянсько спрямована суспільно-політична і творча діяльність О. Довженка стає важливою складовою національно-культурного відродження України на сучасному етапі її розвитку.

Проведене дослідження не висвітлює всіх аспектів проблеми. Подальшого поглибленого вивчення потребує визначення внеску видатних просвітників, політичних та громадських діячів конкретно-історичних періодів у теорію і практику формування громадянськості особистості та використання педагогічно доцільних форм, методів, засобів виховання для формування громадянських вартостей молоді, становлення її громадянської позиції, розширення і поглиблення досліджень педагогічного впливу виховних ідей і тенденцій українських митців.

Основні положення дисертації викладені у таких публікаціях автора:

Навчальні посібники

1. Вовкочин Л. Ю. Творчість О. Довженка – невичерпне джерело формування громадянської гідності молоді: рекомендаційні матеріали для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів та викладачів і студентів ВНЗ / Л. Ю. Вовкочин; М-во освіти і науки України; ЧНУ ім. Б. Хмельницького. – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2005. – 68 с.

Статті в наукових фахових виданнях

2. Вовкочин Л. Ю. Формування ідеалу особистості у системі неперервної освіти з погляду філософії національного виховання О. П. Довженка / Л. Ю. Вовкочин // Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки. – Черкаси : Вид-во ЧДУ, 2003. – Вип. 43. – С. 18–25.

3. Вовкочин Л. Ю. За національним вихованням – майбутнє нації / Л. Ю. Вовкочин // Вісник Черкаського університету. – Вип. 55. Серія : Педагогічні науки. – Черкаси : Вид-во ЧНУ, 2004. – С. 33–37.

4. Вовкочин Л. Ю. Філософія щастя у житті й літературній творчості О.П. Довженка / Л. Ю. Вовкочин // Наукові записки. – Вип. 58. – Серія : Педагогічні науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2004. – С. 46–50.

5. Вовкочин Л. Ю. Проблематика життєвого і творчого шляху О. П. Довженка у формуванні громадянськості молоді / Л. Ю. Вовкочин // Вісник Черкаського університету. – Вип. 74. Серія : Педагогічні науки. – Черкаси : Вид-во ЧНУ, 2005. – С. 15–20.

6. Вовкочин Л. Ю. Творча спадщина О. Довженка в контексті інтеграції загальнолюдських та національних імперативів / Л. Ю. Вовкочин // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : збірник наукових праць УДПУ ім. П. Тичини. – К. : Міленіум, 2005. – Вип. 13. – С. 169–175.

7. Вовкочин Л. Ю. Формування громадянськості молоді в змісті та засобах виховання / Л. Ю. Вовкочин // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. Вип. 327. Педагогіка та психологія. – Чернівці : Рута, 2007. – С. 49–54.

8. Вовкочин Л. Ю. Педагогічна вартісність мистецько-літературної спадщини О. П. Довженка / Л. Ю. Вовкочин // Вісник Черкаського університету. – Вип. 115. Серія : педагогічні науки. – Черкаси : Вид. ЧНУ, 2007. – С. 11–14.

9. Вовкочин Л. Ю. Едукаційному процесу загальноосвітньої школи – громадянський зміст / Л. Ю. Вовкочин // Вісник Черкаського університету. – Вип. 142. Серія : педагогічні науки. – Черкаси : Вид. ЧНУ, 2009. – С. 14–17.

Матеріали науково-практичних конференцій, семінарів

10. Вовкочин Л. Ю. Деякі аспекти системи національного виховання у педагогічній творчості Григорія Ващенка / Л. Ю. Вовкочин // Г. Г. Ващенко – видатний педагог національного відродження України : зб. наук. пр. – Черкаси : Вид-во ЧДУ, 2003. – С. 89–94.

11. Вовкочин Л. Ю. Аксіологічність мистецького доробку О. П. Довженка як педагогічний феномен / Л. Ю. Вовкочин // Проблеми гуманізації навчання та

виховання у вищому закладі освіти : матеріали других Ірпінських міжнар. наук.-пед. читань. – Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2004. – С. 263–271.

12. Вовкочин Л. Ю. Олександр Довженко про мистецтво виховання словом / Л. Ю. Вовкочин // Науковий часопис. – Вип. 2 (12). – Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. – К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 2004. – С. 45–47.

13. Вовкочин Л. Ю. Проблема формування громадянськості молоді як важливої складової моделі сучасного виховання / Л. Ю. Вовкочин // Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі : збірник матеріалів Міжнар. конгресу. – Черкаси : Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2005. – С. 146–147.

14. Вовкочин Л. Ю. Духовно-моральні виховні цінності через призму спадщини О.П. Довженка / Л. Ю. Вовкочин // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти : матеріали третіх Ірпінських міжнар. наук.-пед. читань. – Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2005. – С. 286–289.

15. Вовкочин Л. Ю. Духовно-моральні імперативи творчої спадщини О. П. Довженка / Л. Ю. Вовкочин // Проблеми змісту педагогічної підготовки вчителя у контексті аксіологічності освіти : матеріали Міжнар. наук. конф., присвяченої 170-річному ювілею НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 2005. – С. 75–79.

16. Вовкочин Л. Ю. Мета сучасного українського виховання – формування у молоді національних та загальнолюдських цінностей / Л. Ю. Вовкочин // IV всеукр. наук.-практ. читання студентів і молодих науковців, присвячені педагогічній спадщині К. Д. Ушинського. – Одеса, 2006. – С. 299–302.

17. Вовкочин Л. Ю. Громадянська позиція як інваріант педагогічної проблематики творчості О. П. Довженка / Л. Ю. Вовкочин // Педагогічна освіта України: національні традиції та Європейські інновації : матеріали наук.-практ. конф. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. – С. 161–167.

18. Вовкочин Л. Ю. Формування громадянських вартостей особистості майбутнього педагога як запорука успіху його професійної діяльності / Л. Ю. Вовкочин // Полтава : Полтавський державний педагогічний університет ім. В. Короленка, 2006. – С. 17–18.

19. Вовкочин Л. Ю. Вплив морально-духовних вартостей особистості педагога на формування громадянськості підростаючого покоління / Л. Ю. Вовкочин // Мат. Всеукр. пед. читань, присвячених 105-річчю з дня народження М. П. Гусака. – Черкаси, 2006. – С. 51–54.

20. Вовкочин Л. Ю. До питання формування громадянськості як важливої умови становлення фахівця сучасного суспільства / Л. Ю. Вовкочин // Методи і засоби забезпечення інноваційності едукативного процесу в закладах освіти: Мат. Всеукр. наук.-практ. конф. м. Черкаси, 24–25 квітня, 2008 року. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2008. – С. 18–19.

21. Вовкочин Л. Ю. Формування громадянськості як важлива передумова професійного становлення майбутнього учителя / Л. Ю. Вовкочин // Формування професіоналізму майбутнього фахівця в контексті вимог Болонського процесу : мат. Міжнар. наук.-практ. конференції м. Одеса, 22–23 травня 2008 року. – Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2008. – С. 268–270.

АНОТАЦІЇ

Вовкочин Л. Ю. Проблема формування громадянськості молоді у мистецько-літературній спадщині О. П. Довженка. – Рукопис.

Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2009.

Дисертаційне дослідження присвячене розгляду питання формування громадянських вартостей молоді на матеріалі мистецько-літературної творчості українського подвижника, митця, громадського діяча, письменника, кінорежисера О. Довженка.

Відповідно до мети, завдань громадянського виховання та на основі аналізу мистецько-літературної спадщини, життєвого шляху митця автором виділені структурні компоненти громадянськості (громадянська самосвідомість, громадянська гідність, громадянська відповідальність, громадянський обов'язок, громадянська мужність), а також запропонована модель формування громадянськості молоді.

Виходячи зі структури громадянськості особистості, відбору та класифікації творів митця громадянської спрямованості, актуалізації проблем виховання громадянина, в роботі вказані психолого-педагогічні чинники розширення використання громадянських ідей творчої спадщини О. Довженка у практиці виховної роботи сучасної школи.

Ключові слова: громадянськість, громадянин, ідеї формування громадянськості, громадянська самосвідомість, громадянська позиція, соціально-педагогічний ідеал особистості.

Вовкочин Л. Ю. Проблема формирования гражданской ответственности молодежи в творческо-литературном наследии А. П. Довженко. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова. – Киев, 2009.

Диссертация посвящена исследованию проблемы формирования гражданских ценностей школьной и студенческой молодежи на материале творчества украинского общественного деятеля, писателя, кинорежиссера А. Довженко, изучению генезиса его художественно-литературного наследия и жизненного пути.

Концептуальная идея работы заключена в тезисе: базовое воспитание в условиях разных социальных систем должно утверждать приоритетность гражданского воспитания, одной из составляющих которого есть использование опыта поколений, традиций народа, отображенных в литературном процессе, ярким представителем которого был А. Довженко.

Посредством анализа трудов отечественных и зарубежных ученых, а также нормативно-правовых документов Украины в области образования и воспитания

в работе определено содержание понятия «гражданственность», под которым следует понимать интеграционное свойство личности, объединяющее познавательный, эмоциональный и поведенческий компоненты. Главными составляющими гражданственности есть: гражданское сознание, гражданское достоинство, чувство долга, ответственности, гражданское мужество.

Ученые-педагоги определяют педагогические факторы гражданского воспитания как совокупность мероприятий образовательно-воспитательного процесса, которые связаны с условиями, определяющими их ход, и осуществляют прямое воздействие на уровень гражданской воспитанности учеников.

В контексте исследования феномен гражданственности рассмотрен как сложное образование индивидуального и общественного сознания, которое способствует осознанию личностью национальных и общечеловеческих ценностей, объединяет ее духовную, когнитивную, эмоционально-чувственную, поведенческую сферы через потребность служения Родине практической деятельностью.

Историко-педагогический анализ воспитательного потенциала творческого наследия А. Довженко будет способствовать усилению его интеллектуально-эмоционального воздействия на организацию гражданского воспитания.

Анализ состояния изучения творчества А. Довженко в общеобразовательной школе доказывает отсутствие системы в использовании его наследия как на уроках, так и во внеурочное время, то есть литературные произведения художника, их гражданская направленность не является базой для воспитания школьников. В связи с этим, выходя из структуры гражданственности личности, классификации произведений гражданской направленности, мы указываем факторы расширения использования гражданских идей творческого наследия А. Довженко. В практике воспитательной работы современной школы это, в частности, принципы: приоритетности украинской национальной идеи в воспитании, этнизации, гуманизма, культуросоответствия, активности и самостоятельности учеников, учета возрастных и индивидуальных особенностей школьников.

В диссертационной работе обоснованы педагогические условия эффективности формирования гражданственности современной молодежи на материале творчества А. Довженко в соответствии с практической моделью этого процесса. Основанием для создания данной модели стали цель, задачи, функции, средства, формы и методы формирования гражданственности учащихся в учебной и внеучебной воспитательной деятельности.

Среди психолого-педагогических условий формирования гражданственности определяющими названы: развитие внутренней мотивации учащихся, которая функционирует на объединении материальных и моральных мотивов, трансформация опыта самоидентификации со своим этносом, формирование знаний и умений гражданского направления, объединения учебно-поисковой деятельности учащихся, включение их в различные виды деятельности педагогической направленности с учетом собственных интересов и способностей,

четкая координация работы органами школьного самоуправления, привлечение к управлению и организации деятельности самих учащихся, использование в воспитательной деятельности инновационных технологий и коррекции развития их чувства гражданственности, четкое взаимодействие учителей и родителей в воспитательном процессе.

Изучение поставленной проблемы дает возможность высказать мысль, что талант художественного изображения гражданских качеств А. Довженко вместе с педагогическим мастерством раскрытия их в реальном педагогическом процессе является условием обеспечения интеллектуального, эмоционально-чувственного влияния на формирование личностных, в частности гражданских качеств молодежи.

Таким образом, в работе актуализирована педагогическая проблема системного использования творческого наследия А. Довженко в организации целесообразного гражданского воспитания молодежи.

Ключевые слова: гражданственность, гражданин, идеи формирования гражданственности, гражданское самосознание, гражданская позиция, социально-педагогический идеал личности.

Vovkochyn L. Yu. The problem of forming of young people's civil identity in the artistic-literary inheritance of O. P. Dovzhenko. Manuscript.

Dissertation for scientific degree of candidate of pedagogical sciences on specialty 13.00.01 – general pedagogic and history of pedagogics. The National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov. – Kyiv, 2009.

Dissertation is devoted to the consideration of question of forming of young people's civil values on the material of artistic-literary inheritance of the Ukrainian artist, public man, writer, film director O.P. Dovzhenko.

According to the purpose, tasks of civil education and on the bases of artistic-literary inheritance analysis, vital way of artist, the structural components of civil identity (civil consciousness, civil dignity, civil responsibility, civil debt, civil courage) has been defined by the author, and also the model of forming of young people's civil identity is offered.

Coming from the structure of civil identity of personality, selection and classification of artist's works of civil orientation, actualization of problems of citizen education, it is indicated on the psychological-pedagogical factors of expansion of civil ideas usage of creative inheritance of O. Dovzhenko in practice at the educative work of modern school.

Key words: civil identity, citizen, ideas of forming civil identity, civil consciousness, civil position, socially pedagogical ideal of personality.